

KÖNYVISMERTETÉSEK

Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens

Vorträge und Forschungen IV.

Lindau, Konstanz 1958, 553 old.

A konstanzi (Bodeni tó környék kutató) történeti intézet kiadásában, *T. Mayer* szerkesztésében jelentek meg az 1955-ben és 1956-ban, két szakaszban (Konstanzban) tartott konferencián elhangzott előadások és viták szövegei. A kiadás költségeit jelentős részben a dél-német rádió hozzájárulásából fedezték. Egyébként a svájci egyetemi városka érdeme, hogy a németiség és az olasz nép határterületén feküdvé hivatottnak érzi magát a központi fontosságú történeti kérdés-csoport kutatásának előbbre vitelére. A 16 hozzászólás a római kortól a középkorig menően felöleli az európai városok kialakulásának problémáit.

A szerkesztő bevezető sorai után *F. Vittinghoff* nyitja meg a tanulmányok sorát „A későantik város alkotmányához” címen, sajnálatosan a régészeti emlékmagyat rendszeres tekintetbevétele nélkül. Lényegileg az ún. kontinuitás kérdéseit vizsgálja, a későkori város némely (jogi) alaki elvének és bizonyos szerkezeti elemének átvételét a koraközépkori városok által. Ez azért is időszerű, mert Liebenam alapvető forrásanyag-gyűjtése (Städteverwaltung im röm. Kaiserreich, 1900) óta már hat évtizede nem történt jelentősebb előrehaladás a német tudomány vonalán ebben az irányban. A *civitas* a későrómai korban minden város gyűjtőneve, a provinciákon belül a legalacsonyabb rétegnek politikai egysége (17. old.). A *regiók* közigazgatási egységek, kerületek, város-központ nélkül (18. old.). Tévedés, hogy a későantik *vicus* elsősorban kereskedői telep lett volna. A római császárkor végére a községek csaknem teljesen állami közigazgatási kerületekké fokozódtak le (31. old.). A püspökök befolyása a városok igazgatására a bíraskodás és a gazdasági erő révén fejlődött ki és vezetett el a középkori város feletti uralomhoz.

A következő tanulmányban *E. Klebel* az isztriai félsziget városainak eredetét fejtegeti. Térkép szemlélteti (44. old.) a római korban a nyolc püspöki város elhelyezkedését. A VI. században új városok pannóniai menekültek letelepüléséből keletkeztek (61. old.). I. sz. 610 után a szlávok betörései ellen épültek itt castellumok, amelyek szintén városokká fejlődtek a püspöki városokkal együtt (62. old.).

Ezután *H. Petrikovits* a rajnai és Duna menti (római kori) városok továbbélését tárgyalja. Egyes épületeket a középkor is használt, bár a rendeltetés változott. Különösen gyakori a kontinuitás régészeti bizonyítottsága templomok eseteiben (66. old.). Egyébként a régészeti módszerek még nem érettek meg arra, hogy a koraközépkori átmeneteket kielemezzék a római kori városok emlékhagyatékában. Ebben a tekintetben még mindig nagyobb szerep vár az irodalmi forrásokra támaszkodó történeti módszerre. Számunkra érdekesebb konkrétum, hogy Kölnben az antik városfalon kívül létesült egy ipari előtelep (miként az aquincumi polgárváros keleti szomszédságában), és ugyanitt alakult ki később a középkor kereskedőtelepe (76. old.).

Majd *H. Klein* Salzburg (Iuvavum) legkétségtelenebb folytonosságát taglalja. Itt a település az újabb kőkortól a késővaskorig megszakítás nélkül állott fenn. I. e. 14-ben az ősi kelta oppidumot, telepet a magaslatról az egyik völgybe, a római hódítók biztonságának szempontjából telepíthették át (ilyesmit a gellérthegyi eraviscus falunál is feltételeztek, be nem igazoltan). Noricum tartomány Duna menti részeiből a római népességet Odoakar hívta vissza 488-ban.

E. Klebel másik cikke Regensburg kezdeteiről szól. Óvárosa félig a római kori tábor rommezejébe épül bele (ugyanígy történt ez Óbuda esetében is), illetőleg annak rétegébe. Antik neve eredetileg: Regino, az elterjedtebb Castra Regina csak humanista rekonstrukció. A középkori forrásokban az elnevezés tovább torzult: Ratisbona, Radosbona (gondoljunk Bonfinius koholmányára, hogy Aquincum helyén Sicambria állott volna). Igen tanulságos az egyik római kori kőtáblán (87. old.) feljegyzett tisztség létezése; az aedilis territorii contrarii az erődített tábor körüli terület rendbentartását, ill. beépítését ellenőrző hivatalnok lehetett (Aquincumban is a tábor és a canabae,

a hozzátartozók telepe közötti területsáv szabályozott, 500 láb, vagyis mintegy 150 m széles holtzóna lehetett, a canabae pedig 1000 láb szélességig épülhetett ki idők folyamán). Bajorországban több középkori város hármass felosztást mutat: pagus regis (ducis), pagus clerici, pontificis, ill. pagus mercatorum (96—97. old.), vagyis fejedelmi, püspöki és kereskedői negyedre oszlott. Regensburg olykor külön utakon kereste érdekeit, pl. Aba Sámuel magyar királyt, 1044. évi feljegyzés szerint, regensburgi kereskedők árulásszerűen értesítették a német sereg mozdulatairól (98. old.).

H. Amman Spanyolország és Nyugat-Franciaország középkori városainak elemzését nyújtja. Itt is a római kori civitasok váltak legtöbb esetben a középkori városok gyökereivé, védettségükkel és püspöki székhely-szerepükkel. A Rajnától keletre a burgum-hagyomány (hagyományos vár-jelleg) kevésbé indított a középkor során város kialakulására, hanem legtöbb esetben inkább a császári vásárhely kiváltsága.

H. Büttner a Loire és Rhône vidék, ill. Franciaország középkori városainak problémáiról értekezik. A III. századi germán inváziók hatására a civitasok kisebb, erősebben védett területekre szorultak össze (152. old.). Összehasonlítja számos város (védett) területét (153. old.).

F. Prinz a frank birodalom kultúrájának kiterjedése címén áttekinti a kolostoralapításokat az ókor végétől Nagy Károly uralomra lépéséig, 768-ig. (Áttekintő térkép a 192. oldalon.) *Y. Dollinger-Leonard* a Moselle és a Meuse közötti vidék (Belgica prima) városainak kialakulását taglalja. *F. Petri* a Hollandiában és Franciaország határos területein kialakuló középkori városok kezdeteit vizsgálja. Az egyes Altstadtok, óvárosok, az elsőnek alapított városrészek kontinuitásának elemzése után a kereskedői települések topográfiai áttekintését kapjuk. Ezek a városok központi fekvésű helyek is, nemcsak kereskedők találkozó helyei. A földbirtokló apátságok szerepelnek olykor középkori városok magvaiként, ill. a fejedelmi birtokok centrumai. Az áttekintő térképen (a 228. old. után) a római kori utak tűnnek ki, mint a legsűrűbben sorakozó középkori városokat összekötő vonalak. Elvértve azonban olyan modern nagyvárosok is akadnak ebben a térségben, amelyeket csak topográfiai folytonosság kapcsol össze római kori előzményükkel.

W. Schlesinger a koraközépkori városformákat tárgyalja a Rajna és az Elba között. A burg-burgus, civitas és vicus fogalmak jelentéseit követi a középkori forrásokban (pusztán erőd, püspöki székhely stb.), és ezek változásainak fejtegetése zárja le a cikket.

K. Withold a würzburgi városkép kialakulását elemzi. *B. Schwineköper* Magdeburg kezdeteiről ír, a régészeti feltárások eredményeinek figyelembevételével. *H. Jankuhn* az Északi- és a Keleti-tenger térségének koraközépkori tengeri kereskedelmi központjairól értekezik. Az éremleletek eloszlásáról fontos térképeket (470. old.) látunk.

P. Johansen az ecclesia mercatorumok (kereskedői templomok) problémaköréhez szól hozzá, a Keleti-tenger terében. Ezek, a kapcsolatos kolostorokkal együtt, a német külkereskedelem támaszpontjai voltak, legalábbis összejövetelei helyek a kereskedők számára, amint hogy a templomok menedékhely-szerepe a kereszténység előtti időkre ér vissza, ahol értékeket stb. helyeztek biztonságba (524. old.). A kötetet *H. Ludat* cikke zárja le, amely a kelet-európai városok korai formáit elemzi.

Fontos a két térképmelléklet. Egyik a középkori Regensburgban a fő telektulajdonosok eloszlását mutatja (városi, püspökségi, lovagrendi, káptalani-szerzeti tulajdonban a város területének túlnyomó része). A másik külön melléklet a burgenses (városi polgárok?) fogalom írott forrásbeli előfordulásait tekinti át Európában, hármass csoportosításban: i. sz. 1100 előtti; 1100—1150 közötti; 1150—1200 közötti adatok alapján. Legkeletibb előfordulás: Olmütz. Legnyugatibb a spanyolországi Sahagun, legdélibb Tortosa, ill. az olaszországi Sarzana, legészakibb használat: a skóciai St. Andrewsre vonatkozólag történt.

Az impozáns monográfia szerzői elhanyagolták a magyarországi és a tőlünk délkeletre fekvő városok kifejlődésének kérdéseit (egyetlen kivétel *H. Petrikovits* tanulmánya, amely Buda-Aquincum kontinuitását mellékesen érinti), de a sokrétű fejtegetések tanulmányozása mégis tanulságos és hasznos lehet várostörténezeink számára módszertanilag és párhuzamok szempontjából. (Saját megjegyzéseinket esetenként zárójelbe tettük.)

Szilágyi János

Polskie Towarzystwo Archeologiczne. Popularnonaukowa Biblioteka Archeologiczna. Ossolineum, Wrocław 1960, 131 old.

A lengyel városok közül legnagyobb múlttal a ma mintegy százezer lakosú Kalisz rendelkezik. Ez a város, amelyet már 1106-ban említ Calis néven egy írott forrás, a középkori lengyel történelemben igen jelentős szerepet játszott. Eredete azonban sokkal korábbi időkbe nyúlik vissza. A XV. században Długosz, a lengyelek nemzeti krónikása, aki egyébként Kaliszt Lengyelország legrégebb városának nevezi, elsőnek állapítja meg, hogy ez nem más, mint a Ptolemaiosnál az i. sz. II. század közepén említett szabad germániai Kalisia. A Kalisia-Kalisz azonosítás kérdése, illetőleg Kalisz ősi és középkori története azóta is állandóan foglalkoztatja a lengyel történészeket, illetőleg a XIX. század vége óta a filológusokat és régészeket is. A filológiai és nyelvészeti kutatások igazolták egyrészt azt, hogy a ptolemaiosi Kalisia helye valóban a mai Kalisz környékén kereshető, ahol az ősi borostyánkő-út vonala elhagyja a Proсна folyó völgyét, másrészt azt, hogy a város mai és középkori neve kétségtelenül a Kalisia névből ered. A római kori település problémáit és a koraközépkori város történetének legfőbb kérdéseit azonban csak a régészeti kutatások oldhatták meg. Korábbi kezdeményezések után 1950-ben a Lengyel Tudományos Akadémia megbízásából az Anyagi Kultúra Története Intézetének kitűnő fiatal munkatársa, K. Dąbrowski vezetésével megkezdődött Kalisz és környéke tüzetes régészeti átkutatása, rendkívül alapos terepbejárások és szakszerű, nagy anyagi befektetésekkel végzett ásatások útján. K. Dąbrowski és munkatársai könyvükben „Vázlatok Kalisz történetéből” címen, elsősorban az új archaeológiai eredmények alapján, az olvasó elé tárják a város római kori múltját, középkori topográfiáját, koraközépkori településének történetét, valamint a város történeti fejlődését a középkor folyamán. Munkájuk elsősorban a nagyközönség számára készült, ismeretterjesztő jelleggel. A tanulmánygyűjtemény azonban azon túlmenően, hogy igen világos, közérthető formában mutatja be a laikus érdeklődőknek Kalisz több, mint 1800 éves történetét, a tudománynak is igen nagy szolgálatot tesz. Az új ásatási eredményekről ugyanis, amelyeket az olvasó eddig csak részleteiben ismerhetett meg a különböző folyóiratokból (elsősorban a *Materiały Starożytnie* köteteiből), szakmai igényeket is kielégítő összefoglalást nyerünk.

K. Dąbrowski tanulmánya a római kori település problémáival foglalkozik. Az 1950 óta végzett terepbejárások és feltárások fényében ma már világosan látszik a ptolemaiosi Kalisia jellege és jelentősége. Kiderült, hogy Kalisia nem azonosítható közvetlenül a mai Kalisszal, és egyáltalában nem is azonosítható csupán egy teleppel. A mai város környékén egymás közvetlen szomszédságában igen sok, nagyjából azonos kiterjedésű római kori telep ismeretes; ha a város tágabb környékén megfigyelt lelőhelyeket is ideszámítjuk, számuk mintegy kétszázra tehető. A Kalisia név K. Dąbrowski szerint e falutelepülések gyűjtőneve. Ezek a falvak félig földbevált kunyhókból, illetőleg faházakból tevődtek össze, lakóik földműveléssel, állattenyésztéssel, iparral (fazekasság, fémművesség stb.) és kereskedelemmel foglalkoztak. A kereskedelem a római korban ezen a vidéken rendkívül nagy szerepet játszott. Noha Kalisia a római birodalom északi határától légvonalban mintegy 450 kilométer távolságra feküdt, az itteni telepekből, a hozzájuk tartozó temetőkből igen sok római importtárgy került napvilágra (bronzedények, terra sigillaták, házi kerámia, üvegek, fibulák és főleg érmek, amelyek egész Lengyelország területén itt sűrűsödnek legjobban). Ezek a leletek arról tanúskodnak, hogy a kalisiai település lakói élénk kereskedelmet folytattak a római birodalommal. Ebből következik az is, hogy a római kereskedők is ismerték Kalisiát; Ptolemaios közvetlenül vagy közvetve az ő följegyzéseik alapján tudott a településről. Egészében véve Kalisia a borostyánkő-út egyik legfontosabb állomásának tekinthető, amely jelentőségét elsősorban kedvező földrajzi helyzetének köszönhette. Története a császárkor kezdetétől annak végéig nyomon követhető, elsősorban a Kalisztól néhány kilométerre délre fekvő pironiceai telep ásatásának tanúsága szerint.

T. Wąsowiczówna tanulmányában a város XII—XIII. századi topográfiáját ismerteti. Kalisz központjától négy kilométerre ásták ki a koraközépkori Zawodzie erődített települését. A szerző régi és modern térképanyag gazdag felhasználásával bizonyítja, hogy a város régi központja eredetileg a Prosna folyó szigetein épült fel. A város áthelyezését a XIII. században a gyakori áradások tették szükségessé, amelyek a Prosna-meder helyét megváltoztatták.

I. Dąbrowska a zawodziei ásítások eredményeit ismerteti. A régi település legnagyobb templomát, a Szent Pál társaskáptalan egyházát sikerült kiásni, amelyet II. Mieszko alapított 1165-ben. A templom körül temető terület el, és nem messze a templomtól fából és kőből összeállított építményt tártak fel, amely valószínűleg a zawodziei település fala lehetett. Az igen gazdag leletanyag, a sok kerámia, vaseszköz, csont- és szarufaragvány a korai kaliszi oppidum gazdasági jelentőségére vet fényt. Az erődített település mellett suburbium húzódott, saját, Szent Adalbert tiszteletére szentelt templommal. A városi fejlődés első szakaszát ez a két település jelenti. A következő szakaszban ezek mellé harmadiknak egy vásárral is rendelkező kereskedelmi központ járult; amelyet a XIII. század végén már Óvárosnak neveztek.

M. Młynarska Kalisz középkori fejlődését tárja fel. A XIII. század első felének trónviszályai idején felgyújtják Kaliszt, majd a Piastok sziléziai ágának kezére jut. Henrik herceg a régi településtől távolabb új castrumot épít, amely mellé városias települést alapít, és ezt német joggal látja el. A tulajdonképpeni városjogot azonban Jámbor Boleszló lengyel fejedelemtől nyeri a város. Élére öröklődési jogú advocatus kerül. (Ez szintén német jogi hatás: advocatus—Vogt.) A XIII. század végén és a XIV. század elején kialakult a városi tanács is. Az új település nagy számban vonzott az őslakók mellé idegen, elsősorban német és zsidó telepeseket. A város kereskedelemmel és iparral foglalkozott, iparosai céhszerű szervezetekbe tömörültek. A XIII. század közepétől fontos szerepet játszik a Szilézia és Pomeránia közti tranzitkereskedelemben. Minden kereskedelmi és ipari foglalatosság mellett Kalisz polgárait is jellemző az a Magyarországon is ismert jelenség, hogy a polgárok előszeretettel fektették tőkéiket földtulajdonba. A város fejlődését mutatja, hogy a régi településből áthelyezik a plébániatemplomot az új városba, pedig annak már van saját plébániája és egy ferences kolostora is. A XIV. században Kalisz egyike Nagylengyelország legtekintélyesebb városainak. 1360-ban megvásárolja az advocatus jogait, Nagy Kázmértól pedig évi vásártartási engedélyt kap. A XIV. században kezdenek eltűnni az eredetileg fából készült házak, és ekkor épül fel a városháza is. A XV. században a fejlődés stagnálni kezd.

A három középkori tárgyú tanulmány igen logikusan vezeti végig az olvasót a város középkori történetén, és bár mindegyik komplex módszerrel készült, mégis a forrásanyag jellege szükségképpen más mind a három értekezésben. Az első inkább a földrajzi és térképészeti adatokra, a második a régészetiakra, a harmadik pedig a történeti forrásokra támaszkodik, de mindegyik felhasználja a másik tudományág eredményeit is. Talán az utolsó tanulmánynál lehetne hiányolni a kartográfiai anyag bővebb kihasználását. A város közölt alaprajza ugyanis érdekes problémákat vet fel. A vár (a város északi szélén), a városháza (a város központján) és a ferences kolostor (a város déli végén) elhelyezése teljesen szabályos és megfelel a középkori városok települési rendszerének. Nincs azonban megmagyarázva a két plébánia helye. A Szent Miklós-plébánia a város északi fala közelében külön téren állott, míg a Zawodzieből áthelyezett Mária-plébánia a keleti városháza mellett, a vártól nem messze létesült. Ez az elhelyezés valószínűleg a város fejlődésével áll kapcsolatban, nyilván a város különböző időkben való betelepülésének mértékét tükrözi.

Alföldy Géza
Kubinyi András